

EXPRÈS

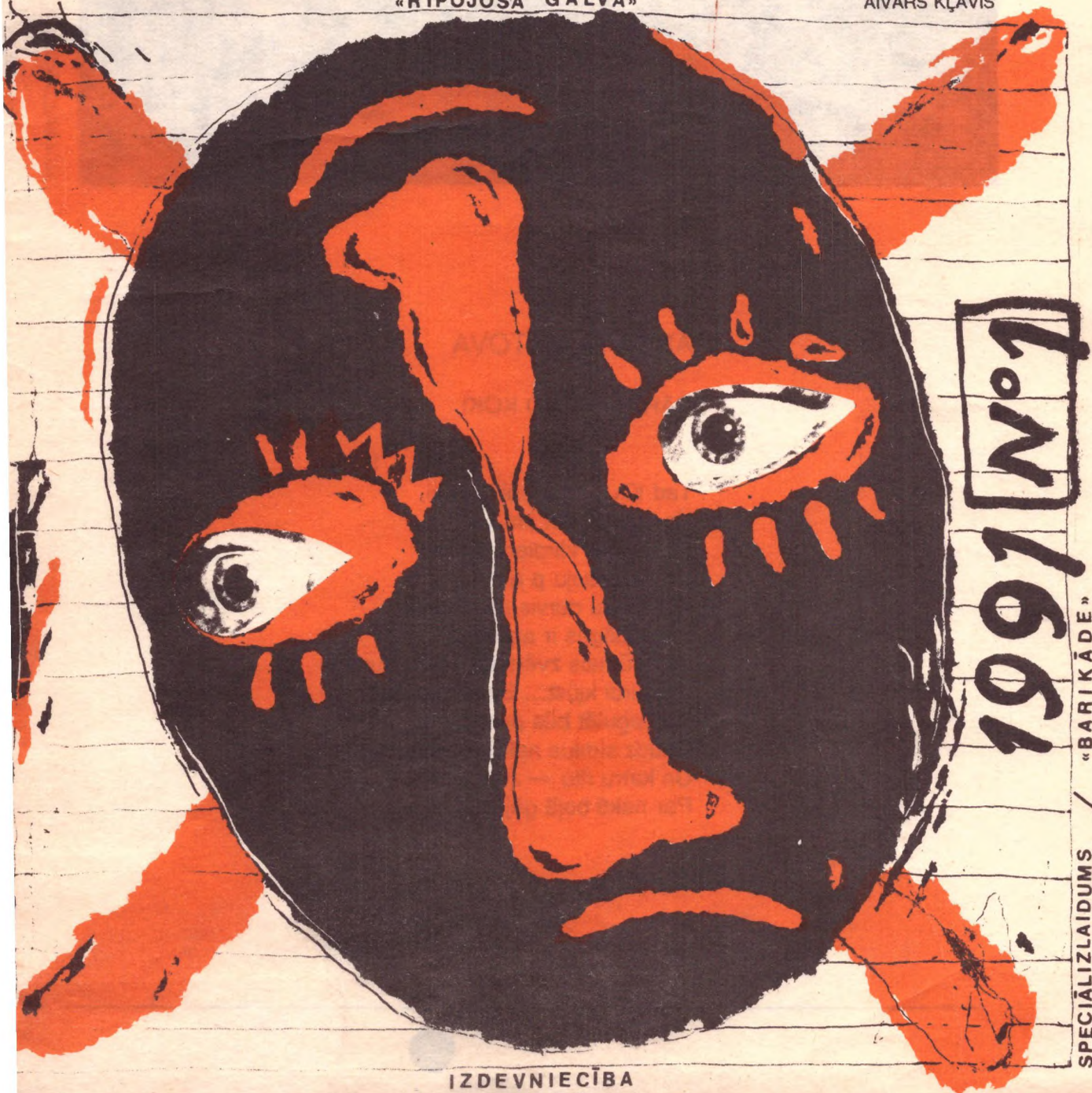
AVOTS

Šajā 1991. gada janvārī, kad Viļņā un Rīgā list asinis, kad ļaudis gatavi plikām rokām izplēst brīvību, kad pāri mūsu galvām gāžas melu straumes, bet cilvēcība šūpojas mata galā. Šajā 1991. gada janvārī, kad trūkst pilnīgi visa, kas nepieciešams normālai dzīvei, kad avīzes iznāk daudz retāk nekā parasti, bet nodrukāt žurnālu nav nekādas iespējas. Šajā 1991. gada janvārī... Par spīti visam, par spīti sev un citiem, mēs — žurnāla "Avots" redakcija un izdevniecība VAGA — veidojam šo burtnīcu, lāgā nezinot, vai tā maz sasniegs jūs.

Mēs veidojam šo izdevumu kā piemiņas zīmi aizvadītā mēneša traģiskajai varonībai un atgādinājumam par važām, kurās vēl arvien esam iekalti.

«RIPOJOŠĀ GALVA»

AIVARS KĻAVIS

1991 [N°1]

«BARIKĀDE»

SPECIĀLIZLAIDUMS

IZDEVNIECĪBA
«VAGA»

ULDA BRIEZA FOTO

ANNA AHMATOVA

DĀRZĀ BALSŌ KOKI

N. Z.

Tad lūk — par spīti nāvei,
Ko blakus just jau var,
Es taviem vārdiem ļāvos
Un nobalsoju p a r:
Par to, lai durvis atkal durvis,
Lai atslēgas ir atslēgas,
Lai drūmais zvērs tur krūšu kurvī
Par sirdi kļūst... Bet notiks tas,
Ka negulēt būs paradums
Daudz simtus nakšu visiem mums,
Un katru rītu — ziņojums
Par naktī bojā gājušiem...

1940.

No krievu valodas atdzejojusi
AMANDA AIZPURIETE

GUNTARS GODIŅŠ

+++

Es varu izlikties un neredzēt,
bet lielais debesu cirvis vienalga
virs vērmelēm rūgtumā vērsies,
virs ūdeņiem mēzumā urbsies
lokanajās ēnu mugurās.
Ēnas taču no kaut kā krīt.
Ēnām ir savi ēnu nesēji,
tāpat kā nastām savi ēzeļi.
Un stulbs tas ēzelis,
kas noliedz savu nesamo.
Jā, es varu izlikties un neredzēt,
bet lielais debesu cirvis vienalga...

1990

ŽEBERS

+++

Baltā apkaklīte
Melnā roka
Tumša nakte
Zilgana kaklarota
Zelta kronīši
Dimanta zīles
Lido BIOMAĶ
Virs pilsētas dzīles
Aizveras debesīs
Saulstaru spēles
Iznāk pastaigāt
Naži un vīles

JANIS RICOS

OTRĀ ATNĀKŠANA

Viņi nāk garā rindā, pusnaktī, nogalinātie;
skatās apkārt, piemeklē atslēgas; atver durvis,
nāk iekšā, taustās pa tumsu; neatrod it nekā.
Tu esi zem gultas. Šo gultu,
kurā varēja gulēt, tu tagad
turi uz muguras. Bet aiz aizkara
krīt krustāsista ēna no loga.
Mirušie paši nezina, ka viņi ir beigti.

No jaun grieķu valodas atdzejojis
KNUTS SKUJENIEKS

JĀNS KAPLINSKIS

+++

TĀ ATNĀK ASTOTAIS RĪTS tā noplēš no sienām tapetes
tā izspraucas mirušo rokas no kaļķu putekļiem un kalikona
mākoņi noraujas no enkura un kosmiskas upes plūst
lido bites cauri stropiem lido bērniņa tiesas dienai
un iesietām grāmatām cauri ak šo zaudējuma prieku
pieneņu maldu kartē un sauļā
vesela jūra pieneņu deviņas pēdas zemes kas tagad ir mūsu kas
sveša kur ķēdes kur rūsa kur virves kur pelni
ar miegu līdz malām pilnas ir mājas laivas vagoni un acis
saules pulkstenis atpūšas vakardienā — spārni pāri galvai
zaķi zaķkāpostos un virtuvē pie plīts guļ
jauna talantīga burvja kauli
laika vēl daudz un nav neviena kas to izmēritu kas atraktu kapus
lai vieniem pateiktu kad būs tiesa
citiem kad precīzi sāksies pavasaris
nav ne maizes ne ūdens ne ostu ne ganību ne zvaigznāju
vienīgi no A līdz Z daudz zemes
nav ne vēršu ne vagu ne arāju ne jēgas dzīvei
un lietām pareizu nosaukumu
ir tikai rīts saule atkausē zīmogus
un horizonts pārvēršas par nozīmīgi zilu svītru
mēs piedzimām ar airiem rokās un airi ir mūsu rokas
atmiņas ir vējš un asinis
kad mēs nonāksim krastā nebūs vairs krasta ne arī mūs
lielā klusumā viss riņķo apkārt neatzītai pavasara sirdij
cauri salauztiem pirkstiem dziļumā sēklas birst

No igauņu valodas atdzejojis GUNTARS GODIŅŠ

KLĀVS ELSBERGS

PILS

Tauta nav lielgabals,
tauta ir pils — būvēt un rēķināt,
liekas, ir viss,
kas tev ir jāzin.
Tavs akmens ir liels.
(Sen vairs lielākos necilā dievs.)
Domā, kur ieliksi.
Cits tev to neliks.
Domā, kas atliks. (No tevis — nekas.)
Liels esi vagā, bet mūri tik mazs.
Tauta nav lielgabals, tauta ir pils.
Kas tad ir lielgabals — izšauj, un viss.

BĀBELES TORŅA PAKĀJĒ

Pievakarē kalifs ietērpjas vienkāršās drānās, noliek malā rubīnu un tirkīzu gredzenus, aizbāž aiz jostas dunci un uzticamā vezīra pavadībā dodas klejot pa savas Bagdādes ielām, kur veikaliņu durvis stāv viltīgi smīnoši tirgoņi, gar namu sienām, rokassprādzēm skaļi šķindot, slid aizplūvotas sievietes, deg lāpas, un smaržo kvēpināmās zāles, briest dateles un siltā nakts kā bezgalīgs piedzīvojums... Šis tas bija mainījies, un tomēr Bagdādes novakarē vēl nesen varēja klejot kā pasakā — pa Haruna al Rašida ielu, garām vara trauku un zelta rotu tirgotavām, vakarlūgšanai no tuvējā minareta vai tuvējā radio skanot. Bet tagad Bagdāde pārvēršas gruvešu kaudzē. Varbūt kādreiz to restaurēs kā seno Bābeli, kas turpat netālu bija sākusi atdzimt? Jau pabeigti augstie, zilie līstāras vārti ar dzeltenu lauvu un sarkanu vienradžu tēliem, glazētie kjeģeļi zaigo saulē, tālāk valdnieku ceļš, kurš Nebukadnecara laikā izklāts ar baltu un sarkanu akmeņu plāksnēm. Semiramīdas gaisa dārzeņi vēl nav atjaunoti, un Bābeles torņa nav, nemaz neesot bijis. Bet kur tad Dievs sajaucis mūsu valodas? Bezgalīgs pusatrakto ielu labirints, un pakalnā sargs ar automātu nemaz nav bargs, ļaujās fotografēties, viņam pat drīkst nostāties blakus, viņš smaida, un, ja es prastu arābiski, es varbūt uzdrīkstētos pajautāt, vai viņa automāts ir pielādēts. No pilsētas centra līdz mūsu viesnīcai, kuru arī sauc El Babilon, jābrauc pa šoseju garām prezidenta rezidences vārtiem, tie ir augstāki par līstāras vārtiem, un pašā augšā ložmetējs — vai varbūt vēl modernāks ierocis? Nesen kāds ārzemnieks iedomājies šai vietā piebremzēt, un mašīna sašauta lupatlēveros, pats laimīgā kārtā palicis dzīvs — bet varbūt tā ir leģenda? No kurienes Irākā neorganizēts ārzemnieks? Tūristu šeit nav, ierodas vienīgi biznesmeņi un vēl šādi tādi pasaules lāpītāji — dzejnieki, mākslinieki — uz milzīgajiem festivāliem, kādus te rīko, aicinot dalībniekus no visas arābu pasaules un viesus vienkārši no visas pasaules (izņemot, protams, irāņus, jo ir 1989. gada beigās un viņi vēl ir ienaidnieki). Pamazām sāku izprast, ko nozīmē vārdi "arābu pasaule". Viņi ir neticami dažādi, vaibstos var saskatīt dažādu rasu

iezīmes, un valoda, kurā viņi ikdienā sarunājas, arī ir atšķirīga — katrā valstī savs dialekts, bet raksta viņi visi vienā valodā — tajā pašā, kurā Muhameds sacerējis Korānu, un šajā arābu literārajā valodā viņi visi sastopas un priecājas viens par otru. Kad kādam no klausītājiem iepatikusies rinda dzejoļa vidū, viņš aplaudē, šūpo galvu un sauc komplimentus pāri visai milzīgajai zālei, kur Bagdādē notiek festivāla dzejas lasījumi. Un dzejnieks smaida pretī un atkārti iepatikušos rindu, un vēlreiz atkārti, ja atkal skan aplausi. Festivālu atklāj Kuveitas emīra meita: kā princesei klājas, viņa valkā žilbinošus briljanta auskarus. Savā dzejoļi viņa emīram nodod sveiciens un no visām viņa greznajās saldēšanas kamerās sasaldētajām vistām, no visām pils sievietēm, kas viņam apnikušas. Skan aplausu vētra. Princeses dzeja ir enerģiska un draiska, viņa pati izskatās tikpat žilbinoša kā viņas briljanti, un visi par viņu jūsmo. Kuveita, būdama visbagātākā arābu valsts, aizdevusi Irākai nesena kara laikā daudz naudas, un nevienam nenāk prātā, ka attiecības starp šīm valstīm varētu sabojāties.

Iepazīstos ar Lamiju — viņa nav žilbinoša, melnajos svārkos un baltajā blūzē viņa atgādina skolotāju, — un patiešām, Lamija beigusi Bagdādes skolotāju institūtu, vairākus gadus strādājusi ģimnāzijā, bet tagad dzīvo Kalifornijā. Nē, dzejoļus angļiski viņa nesacer, ģimenē runājot arābiski, taču atgriezties? Lamija izvairīgi smaida, tas neesot atkarīgs no viņas, liels gods un laime, ka viņai atļāvuši atbraukt uz šo festivālu. Viņa ir viena no ievērojamākajām četrdesmitgadnieku paaudzes pārstāvē, un šī paaudze mācījusies neatbildēt uz tiešiem jautājumiem un nesaukt lietas istajos vārdos. Bērība pagājusi vēl monarhijas laikos, pēc tam 1958. gadā valsts apvērsums (saukts arī par revolūciju), daži jucekļa gadi, tad pie varas nākusi šobrīd Sadama Huseina vadītā baasiešu partija, kas no brīvības lozungiem drīz nonākusi līdz grožu pievilksanai. Skumjus dzejoļus drukāt vēl drīkst, bet tiek uzskatīts, ka tie radušies vienīgi pagātnes atmiņu ietekmē. Angļu valodā iznākušajā Irākas modernās dzejas antoloģijā atrodu Lamijas verlibrus:

"Man patika bīstama spēle, ko sauc par ceļošanu.

Reiz es to spēlēju ar kartēm un gleznām,

tad noguru un vilos.

Tā vairs nebija pievilcīga.

Zaudēju prombraukšanas un ierašanās prieku.

Un te nu es esmu — bez savas vietas uz zemes, bez ēnas kā kosmosā noklīdusi zvaigzne."

Antoloģijā īsas dzejnieku biogrāfijas: dzīvo Londonā, Madridē, Maskavā, Zviedrijā... Jautāju Lamijai, kāpēc. Viņa saka: "Iepazīst pasaules kultūru... darbs sūtniecībā... finansiālas problēmas... nogurums..." Un izvairīgi smaida.

Viesnīcas numurā ieslēdzu televizoru. Prezidents kārtējo reizi devies tuvināties tautai. Viņš to nedara kā Haruns al Rašids, cenzdamies palikt nepazīts, nē, kāpjot ārā no mašīnas, viņam apkārt sastājas braši vīri ar automātiem un policistu nūjām. Prezidents ieiet kādā krodziņā, aprunājas ar saimnieku (droši vien par cenām vai noietu), izdzer kausiņu tējas, viņa vīri palikuši pie durvīm, un ielas ļaužu pūlis sajūsmā uzsāk deju. Lai tiktu atpakaļ mašīnā, prezidentam jālaužas cauri dejojājiem, apsargi atbrīvo ceļu, viens otrs no sajūsmas paudžiem krievi dabū pa sāniem vai galvu, kamera nenotric, bezkaislīgi fiksēdama katru valsts galvas soli.

Tāda dīvaina vibrācija gaisā ap ieroču stobriem. Protams, tagad jau es saprotu, kādu nemieru tur puspazīnāti uztvēru — tagad, kad no turienes var ierasties Trešais pasaules karš. Bet toreiz visa Irāka izskatījās pēc viena vienīga smaida — reizēm varbūt izvairīga, vārdus aizstājoša, bet ne viltīga. Sadama Huseina vārdā nosauktajā lidostā smaidīja muitnieki, smaidīja festivāla apkalpošanai norīkotās autobusu flotes šoferi, mūsu Bābeles viesnīcā smaidīja no nabadzīgās Ēģiptes peļņas darbos atbraukušās istabenes un restorāna oficianti, un no milzīgiem plakātiem visos ielu stūros smaidīja pats Sadams Huseins. Nē, dažreiz viņš bija arī nopietns, karavīra formā tērpiens, skarbs un domīgs. Dažu veikalu skatlogos viņš bija pašdarbības mākslinieku — varbūt pašu veikalnieku? — gleznots, mirdzošām acīm un rūpīgi izziņētām pogām un uzplečiem. Viņa vārdā nosaukta ne tikai lidosta, arī Mākslas centrs un Mocekļu pieminekļis — karā ar Irānu bojā gājušajiem, un literārās prēmijas arī. Braukt uz viņa vārdā nosaukto mākslas centru man negribējās. Bagdādes laukumos vietumis stāvēja skulptūras, kas pēc visiem sociālistis-

kā reālisma likumiem tēloja nesenās pagātnes notikumus. Valdošās partijas pārstāvji saglabāja grāciju arī cīņā un pirmšnāves mokās, par nāves cildenā mieru nemaz nerunājot. Viņu pretinieku augumi bija nedabiski izlocīti un sašķiebušies, sejas tāpat, un visi bronzas un akmens ieroči gandrīz kā īsti. Bet Mākslas centra muzejā sociālistiskais naturālisms dzīvoja tikai vienā zālē, kur bija izstādīti kārtējam pieminēkļu konkursam iesniegtie darbi. Pārējās zālēs ieraudzīju visus man zināmos un nezināmos modernisma un postmodernisma novirzienus. Košas un mežonīgas abstrakcijas, Paula Klī stīlā ieturētas gaumīgas ģeometriskas rotaļas, sirreāla iztēles atbrīvotība, tumša un draudīga simbolika — bezcerīgi mēģināt to aprakstīt. Man paskaidroja: tikai pēc 2. pasaules kara Irākas mākslinieki uzdrīkstējušies pārkāpt Korāna tradīcijas, kas liedz attēlot cilvēku. Mācīties viņi devās uz Eiropu un Ameriku, uzreiz nokļūdami modernās mākslas virpulī. Nezinu, vai uzlidojumu laikā kādam bija prātā šis gleznas. Varbūt to pelni lido mums pāri.

Vēl viena obligāti apmeklējama vieta — Armijas muzejs. Vitrīnās ieroči un bruņu tērpi. Šeit — Divupē, zemes strēlīš starp Tigru un Eifratu, kur eņģelis ar ugunīgu zobenu rokā apsargā senās paradīzes vārtus, lai neviens nepilūktu dzīvības koka augļus un nekļūtu nemirstībā līdzīgs Dievam, — šeit karājuši vienmēr, karājuši šumēri, akādieši un asīrieši. Pēdējā vitrīnā — lidmašīnas spārna atlūza un kara lidotāja tērps. Vairākus gadus Padomju Savienības sūtniecībā nostrādājis sūtniecības darbinieks pusbalsi komentē šo eksponātu. Viņam kā krievu valodas pratējam nācies pildīt tulka pienākumus, vīrs Irākas teritorijas notriektais izraēliešu lido-tājs citas valodas nav mācējis, jo emigrējis no Kijevas kopā ar saviem vecākiem un drīz pēc tam nonācis armijā. Kļūvis par nesvarīgu figūriņu senajā Izraēlas un arābu valstu konfliktā. Vajadzējis krieviski iztulkot viņam piespiesto nāves sodu, mēģināt mierināt...

Nākamajā dienā mūs veda ekskursijā uz pierobežu, kur noritējis karš ar Irānu. Braucam autobusus cauri tuksnesim, kur bijušas pasaulē bagātākās datelpalmu plantācijas. Darbojusies Irāņu artilērija un aviācija, palmas sadegušas un sakropļotas, turpat smiltīs kopā ar palmu stumbriem krustām šķērsām mētājas sadegusi un sakropļota kara tehnika, ložmetēju stobri un kāpurķēdes. Un Lamija pusbalsi stāsta par gūstekņu nomatnēm. Karš beidzies, bet abas puses vēl nav vienojušās par gūstekņu apmaiņu. Vairāki desmiti tūkstošu karagūstekņu lēnām mirstot no bada un slimībām. Uzvarai par godu netālu no robežas uzcelts grandiozs monuments. Var uzkāpt tā virsotnē un paraudzīties Irāņu

robežsargos viņpus upes. Tepat notiek arī dzejoļu lasīšana. Pirms dažiem gadiem festivāla dalībnieki esot uzstājušies ierakumos, diskutējuši ar karavīriem par dzejas likumībām. Tagad tiek skaitīti dzejojļ, kuros Irāņiem veltīti vis-tumšākie un ļaunākie vārdi. (Nepaies ne gads, un nesenie ienaidnieki samierināsies, izdzīvojušie gūstekņi atgriezīsies, un šos dzejoļus aizmirsis.) Irākiešiem ir arī citāda kara dzeja — pārsteidzoši smalka un asprātīga, divaini maiga. To var lasīt angļu valodā izdotajā antoloģijā "Desmit Irākas dzejnieki — kareivji".

"Es mēģināju lodi pieradināt, aiznest viņu sev līdzī uz skolu, iemācīt viņai saprātu un pareizrunu. Bet viņa ir darināta no melna māla un pildīta ar konservētām asinīm." "Labi zinu, ka šis kareivis, kura dvēsele kā dievišķā gaisma zaigoja datelpalmu acis, nopurinās kamparu no savas miesas un kādā pēcpusdienā izsliesies starp upēm, paradīzes palmām un praviešiem. Bet viņš tad būs sērīgs un līdz asarām skumjš, jo neatradīs blakus savu bruņucēpurī."

Atšķirībā no glezniecības, arābu dzejas tradīcijas ir senas un slavenas. Bet, līdzīgi glezniecībai, modernā dzeja arī sākusies pēc 2. pasaules kara, tikai dzejniekiem nevajadzēja braukt uz Rietumiem vai Šatiem, dzeja brauca pie viņiem, un četrdesmito gadu beigās iznākusi grāmatiņa ar dažiem Bodlēra "Ļaunuma ziedu" tulkojumiem bija kā revolūcija — vienlaikus ar "Noziegumu un sodu", Po "Kraukli", "Faustu" un eksistenciālistiem. Līdz tam dzejnieka amats tika mantots dažu dzimtu ietvaros, pēkšņi ar to sāka nodarboties dažādu slāņu pārstāvji. Bagdādes un Basras kafejnīcās nika garmataini, neskuvušies tipi, kas teicās cigarešu dūmos saskatījuši kādu jaunu īstenību. Lielākā daļa no viņiem tagad jau miruši, pārāk strauji nonēšājusās sirdis un smauzenes, daži aizbraukuši, palicis viņu iedibinātais brīvais pants, modernā dzejas tehnika, bet kā ar gara brīvību? Tik festivāliskā braucienā to nenoskaidrot, tā neparādās tik uzkrītoši kā Smāids un Karš.

Reizēm, uz galda kādu nozudušu sīkumu meklēdama, uzduros melnu, blāvu pērliņu virknei. Tas ir rožukronis no Kerbelas, melno sieviešu pilsētas. Kerbelā divās blakusstāvošās mošejās apglabāti divi svētie imāmi — Muhameda māsasdēli. Tur mājā visdievbijīgākie cilvēki, sievietes jau no astoņu gadu vecuma sāk valkāt musulmaņu melno pārsegu, kurš sniedzas līdz zemei, krokās noslēpdams rokas un segdams galvu, arī seja bieži vien tiek piesegta ar plīvuru. Grupā, ar kuru aizbraucu uz Kerbelu, mēs bijām tikai dažas sievietes, un, iebraucot pilsētā, mums visām

pasniedza šādu tērpu. Diemžēl man nekad nav patikušas masku balles. Mošejas bija fantastiski greznas, cilvēki lūdzās un raudāja, un ticēja brīnumam. Nevarēdama ne raudāt, ne ticēt, aizgāju atpakaļ uz laukumu, kur stāvēja mūsu autobusi, nopirku no ielas tirgoņa vislētāko rožukroni, apsēdos uz akmens sola un apmetni salocījusi noliku blakus. Turpat stāvēja pulciņš meiteņu, varbūt ģimnāzistes, un es jutu, kā viņas skatās uz mani — ne seją, bet uz maniem saulei atsegtajiem matiem, celgaliem un elkoņiem, it kā no Bābeles torņa mestās ēnas raudzīdamās, it kā tikko būtu sajauktas mūsu valodas un ticības un atstāta vienīgi neizpratne, kas robežojas ar ienaidu. Patvēros autobusā, garām virzījās bērnu gājiens — jau kāds desmitais stundas laikā. Lielākā laime, kas Irākā lemta īstenticīgajam — ja pēc nāves viņa šķirstu uz brīdi novieto vienā no Kerbelas mošejām. Meiteņu pulciņš saplūda ar šo procesiju un pagaisa.

Tovakar partijas centrālajā avīzē ("Pravdai" līdzīgā) bija publicēti daži mani dzejojļ arābu tulkojumā ("Pravdā" gan dzejoļus par nelaimīgu mīlestību drukāt nemēdz), blakus bija arī fotogrāfija, un viesnīcas restorāna oficiants, kurš jau desmit dienas apkalpoja mūsu galdīņu, savā nevainojamajā arābu valodā, nevainojami ēģiptiski smaidīdams, teica: "Madam, jums ir ļoti jauka dzeja" — tā, itin kā nebūtu nekāda Bābeles torņa.

Bija paredzēta festivāla ārzemju viesu uzstāšanās, un es lūdzu kādam krievu valodu daudznozīmīgam literāram iztulkot dažas manas rindas, kur bija runa par arābu dzeju — tādu, kādu es to izdzirdēju, valodu neprazdama, tikai vērodama dzejniekus, priedādamās par viņu temperamentu un brīnīdamās par artistiskumu. Biju uzrakstījusi: "divainā arābu dzeja". Tulkotājs lūdza izvēlēties citu apzīmējumu. "Mūsu dzeja nav divaina." Es teicu: "Tas taču ir mans dzejolis. Un manā uztverē tā tomēr ir atšķirīga. Un tieši divaina — man, ziemeļnieciem." Tulkotājs palika pie sava, šai apzīmējumā viņš saskatīja apvainojumu, "divaina — tāpat nepareiza". Man atkal vienmēr bija līcīes, ka tas ir labs vārds.

"Kā arābi atkārt rindas savā divainā dzejā — kā čukstot visklusākā mirklī, kad netic, ka pirmoreiz sadzirdēs, — vai kā kliezot, kad kliez, lai dzirdētu savu balsi atpakaļ nākot, lai piepildītu nakts klostera bailu celli ar sevi — vai vismaz ar balsi, ja pats šajā mirklī jau beigsies. Kā arābi atkārt rindas — vienkārši skaistuma dēļ kā rakstu paklājā tajā, kurš balo pie sienas manas bērnības istabā, un pie manis atgriežas dažreiz naktīs un putnu spārniem, — es nezinu pati, no kurienes lido pie manis šie putni, kā arābi atkārt rindas."

VILNIS BĪRIŅŠ

ARMIJVALSTS

1990. gada janvāris. Saasinās stāvoklis Kalnu Karabahā. Nemieri Nahičevanā. Nojaukta robeža starp Azerbaidžānu un Irānu. Armēņu un azerbaidžāņu bruņotās sadursmes. Iet bojā cilvēki. Vairākos Azerbaidžānas rajonos izsludināts ārkārtējs stāvoklis. Mežonīga naida uzplūdos azerbaidžāņi rīko armēņu grautiņus. Līdz — 20. janvārī pasludina ārkārtēju stāvokli Baku. Naktī no 19. uz 20. janvāri pilsētā ieiet armija. Avīzes sniedz pretrunīgu informāciju.

"Varētu domāt, ka tieši šie varmācības uzplūdi bija iemesls ārkārtējā stāvokļa noteikšanai. Bet jāpiebilst, ka dažas dienas pirms 20. janvāra situācija mainījās. Novērojumi liecina, ka nelikumību skaits samazinājās. Tiesa, nebija jau arī vairs ko graut — gandrīz visi armēņi bija pametuši Baku. [...]"

Azerbaidžānas Tautas fronte šajās dienās sevi parādīja no labās puses. ATF biedri slēpa cilvēkus no bandītiem, rūpējās par ievainotajiem, kad nebija citas izejas, palīdzēja izbraukt no republikas. [...] Viņi bija pilni apņēmības palīdzēt nelaimīgajiem, palīdzēt pilsētai pamosties no drausmīgā murga.

Mēs nezīnām visus, droši vien ļoti nopietnos iemeslus, kas piespieda valsts valdību pieņemt lēmumu par ārkārtējā stāvokļa noteikšanu. Droši vien ne tikai grautiņi bija šī lēmuma pamatā. Svarīga bija arī TF autoritātes nostiprināšanās." ("Московские Новости" № 4, 28. 01. 1990.)

"Notikumi bija tik drausmīgi, ka visi domāja: tūlīt noteiks komandantstundu, un iekšlietu karaspēks ievēdīs kārtību. Taču valdība nogaidīja. Milicijas darbinieku un iekšlietu karaspēka kareivju

acu priekšā notika zvēriska izrēķināšanās, cilvēkus nogalināja, meta ārā pa logiem. Valdība kļūstēja. No asinīm apreibušais pūlis turpināja bruņoties, iegūstot ieročus neiedomājamā daudzumā. Sešas dienas pilsēta bija atdota bandītu rokās.

[...] Mūs apsargāja iekšlietu ministrijas majors un seržants. Es jautāju majoram: "Ja viņi ielauzīsies mājā, vai tu šausi?" Viņš godīgi atbildēja: "Nē, man ir sieva un trīs bērni."

Par laimi, uzņēmīgi cilvēki sagaidīja pūli ar saviem ieročiem rokās — un tas pagriezās atpakaļ uz Baku. Kas liedz milicijai tieši tāpat, kaut vai ar šāvieniem gaisā, vest pie prāta pūli pirms grautiņa sākuma?"

[...] Pēc Tbilisi traģēdijas visus interesēja: "Kas deva pavēli šaut?" Bet es gribu zināt: kurš deva pavēli milicijai un kareivjiem nešaut, kad viņu acu priekšā sešas dienas nogalināja. Kurš nolēma ievest pilsētā armiju, kad no rajona komitejām tika izdzīti bankrotējušie partijas funkcionāri un vara principā pārgāja Tautas frontes rokās." (No sarunas ar Gariju Kasparovu. "Московские Новости" № 4, 28. 01. 1990.)

"13. janvārī Baku pēc Azerbaidžānas Tautas frontes iniciatīvas notika nesankcionēts

mītiņš, pēc kura huligāni organizēja gājienu pa pilsētas ielām, uzbrūkot armēņu tautības iedzīvotājiem. Ievainoti 18 milicijas darbinieki.

[...] 14. janvāra vakarā Baku atsākās uzbrukumi armēņiem. Šajās dienās gājuši bojā 32 cilvēki, ievainoti vairāk nekā 100 cilvēki.

15. janvārī dažos pilsētas rajonos atrasti 11 liķi.

Ar prāmi Baku — Krasnovodska izdevies izvest 1550 armēņu. Kā kļuvis zināms iekšlietu ministrijai, Azerbaidžānas Tautas fronte nolēmusi bloķēt Baku ieejošās iekšlietu karaspēka daļas.

[...] No 1990. gada 11. līdz 16. janvārim gājuši bojā 56 cilvēki... 156 guvuši miesas bojājumus, notikuši 167 grautiņi." (Pēc PSRS iekšlietu ministrijas ziņām. "Московские Новости" № 3, 21.

IVARA HEINRIHSONA ZĪMĒJUMS.

01. 1990.)

"Pilsētā ievestas armijas daļas. To pārvietošanās tika traucēta, notika dažādas provokācijas. Uz karavīriem Tautas frontes kaujinieki atklāja uguni. Armijas daļas bija spiestas atbildēt." ("Правда" № 21, 21. 01.1990.)

"No 20. līdz 22. janvārim Baku gājuši bojā 93 cilvēki, to skaitā 75 civiliedzīvotāji, miesas bojājumus guvuši 639 civiliedzīvotāji un 76 milicijas darbinieki un karavīri." ("Правда" № 25, 25. 01.1990.)

Paģājis gads. Kas bija armēņu grautiņu iniciatori? Kā šie grautiņi varēja norītēt tik plānveidīgi un

organizēti? Kāpēc milicijas darbinieki neiejaucās? Ar kādu nolūku Baku tika ievestas armijas daļas?

Atbilžu nav. Un nebūs.

Neviens netiek sodīts. Un netiks.

Jo noziedzniekiem ir skaidri jāzina, ka viņi ir nesodāmi. Citādi kādu brīdi pret tautu pavērstie stobri var nešaut.

Deputāti — "reālie varas nesēji" — tiek padarīti par lēkājošiem pirdieniem — "dodiet atbildi uz deputātu grupas pieprasījumu".

"Jūsu pirdieniņi pierēģistrēti. Buģem razbiratsa."

Vēl atrodas ļautiņi, kuri tic cara

tētiņa garajai, baltajai bārdai. Taču atkal un atkal scenārijs viens un tas pats. "Viņi šava pirmie. Viņi draudēja."

Un galu galā ir taču "neapgāžami" pierādījumi armijas nevainībai. Vai tad desantnieks dzīsies pakaļ tautiņai 15 minūtes, kā rakstīts avīzē? Desantnieks tautiņu noķers un nožmiegs tūlīt. Un, ja tas ir nofilmēts, tātad jau iepriekš bijis noorganizēts operators un labi pārdomāta provokācija.

Atbilžu nav. Un nebūs.

Neviens netiek sodīts. Un netiks. Ir tikai kritušie.

NIKITA STENESKU

PAŠPORTRETS

Es neesmu nekas cits kā
asinstraips,
kurš runā.

No rumāņu valodas atdzejojis
LEONS BRIEDIS

VĒLREIZ PAR SAMTA REVOLŪCIJU

Vai Hartu 77 organizēja un vadīja Čehoslovākijas valsts drošības komiteja un KGB?

Prāga nekādi nespēj nomierināties: 1989. gada 17. novembra notikumi, kad izcēlās t.s. samta revolūcija (tūlīt pēc asiņainā slaktiņa uz *Národní* ielas), vēl aizvien nedod mieru Čehoslovākijas pilsoņiem. Līdz šim brīdim nākušas klajā vairākas grāmatas par šo tēmu, divas no kurām — "Kā sakustējās ledus" un "Neskaidri" — tika zibenīgi izpārdotas. Ik otro dienu nesenās pagātnes notikumi tiek pieminēti kādā no daudzajām Prāgā iznākošajām avīzēm.

Tomēr bijušo politeslodzīto apvienības biedra Miroslava Dolejši raksts pāršalca Čehoslovākiju kā viesulis: "Patiesība par Hartu 77 un 17. novembri", publicēts laikrakstā "Vidusčehijas ekspresis", savīļņoja visu sabiedrību. Rakstu zibens ātrumā pavairoja un atkārtoti publicēja Bratislavas "Zmena".

EMIGRĀCIJA AR IZLOKUZDEVUMU

Piebildīsim, ka Dolejši bija viens no trim "Atklātās vēstules Vāclavam Havelam" parakstītājiem: šo vēstījumu pirms divarpus mēnešiem publicēja Prāgas laikraksts "Viduseiropa" — kurā ČSFR prezidents tika aicināts pārstāt izplatīt leģendu par t.s. spontāno revolūciju 1989. g. 17. novembrī. Kā apgalvo vēstules autori, apvērsums kļuva iespējams saskaņā ar vienošanos starp PSRS un ASV par jauno attiecību konstelāciju Eiropā, "kuras mērķis nav vis komunisma likvidēšana, bet gan padomju ietekmes Eiropā modifikācija".

Tā kā atbilde uz vēstuli nepienāca, tapa jau minētā Dolejši publikācija, un — valdošās politiskās aprindas nekavējoties sāka kampaņu pret šo rakstu un tā autoru.

Ko Dolejši apgalvo? Pirmkārt: sākotnējo 217 Hartas 77 parakstītāju vidū 1977. gadā ir 156 komunisti, kuru lielākā daļa aktīvi piedalījās 50. gadu komunistiskajā terorā. Analizējot 1969. / 70. gada situāciju, izrādās, ka apmēram 800 bijušo ČKP ierēdņu tikuši izslēgti no partijas — bet varbūt tikai "iekonservēti", lai izmantotu situāciju pēc Hartas 77 izveidošanās.

No šīs analīzes izriet, ka attiecīgajā laika posmā uz Rietumiem emigrēja 1120 komunistu ar uzdevumu pēc iespējas aktīvi darboties politiskajā opozīcijā — ar izlūku (informētāju, ziņotāju) uzdevumu. Līdz 1989. gada "apvērsumam" aktivizētas bija tikai 260 personas — pārējie turpināja atrasties "aizmugurē", tātad — it kā "iekonservēti". Kā raksta Dolejši, šo personu sūtību var noteikt pēc privilēģijām viņu mītnes zemēs: politisko patvērumu šie ļaudis saņēma nekavējoties, tāpat arī emigrantu pasi no čehoslovaku konsulātiem. Turklāt daudzi no viņiem bez jebkādam grū-

tībām turpināja apmeklēt Čehoslovākiju. Visi ievērojamākie komunisti ārzemēs uzreiz dabūja darbu, arī profesūru un iespēju veikt politiskās funkcijas. Var minēt kaut vai Šiku, Goldštikeru, Pelikānu un dažus citus. Šie cilvēki ārzemēs organizēja savas grupas, kas tūlīt pat nodibināja kontaktus ar starptautiskām organizācijām, darbodamās rietumvalstu valdību, diplomātiskā korpusa un citu iestāžu paspārnē. Taču visu šo grupu darbību būtībā kontrolēja VDK.

Hartas 77 aktivitātēm paredzētās finanses Stokholmā pārzināja Františeks Janouhs — nauda nāca galvenokārt no bagātiem mecenātiem, starptautiskā PEN kluba, Rotari kluba utt. Tieši pateicoties šiem līdzekļiem, daži Hartas parakstītāji — tie, kuri vēlāk ieguva augstus politiskus amatus, — saņēma starptautiskus (bieži vien literārus) apbalvojumus (Havel, Dinstbīrs, Paloušs un citi). 1980. — 1989. gadā no Hartas 77 fondiem Stokholmā tika izmaksāti 376 000 dolāru Hartas 77 darbībai Čehoslovākijā un apmēram 1 341 miljons dolāru organizācijas vadītāju personiskajām vajadzībām, bet viņu personiskajos kontos Rietumos tika iemaksāti 6 miljoni dolāru. No šiem līdzekļiem daļēji tika finansēta arī OF (*Občanski forum* — Civilā foruma) darbība un tā ierēdņi.

Harta 77, raksta Dolejši, iecerēta gandrīz kā brīvmūrnieku loža: lai netiktu izklīdināta kā nelegāla organizācija — visus paziņojumus un prasības vispirmām kārtām adresēja valsts iestādēm. Savā paziņojumā 1977. gada 1. janvārī Harta apgalvojis, ka nevēloties kaitēt komunistiskajam režīmam, bet gribētu ar to veidot konstruktīvu dialogu, kas atbilst Hartas vadītāju uzskatiem par komunismu, kā arī slepenajiem līgumiem, kuri tajā brīdī jau bija noslēgti. Akcijai, ko

pret Hartu 77 izvērša ČKP CK, bija mērķis padarīt organizāciju populārāku antikomunistiski noskaņoto iedzīvotāju vidū, bet galveno popularizēšanu uzņēmās "Brīvā Eiropa", "Amerikas Balss" un BBC.

1974. gada vidū Čehoslovākijā tika izveidota jauna KGB bāze, kas aptvēra arī 7 — 8 tūkstošus Čehoslovākijas pilsoņu, kuri nebija reģistrēti ne STB (Valsts drošības), ne Ārlietu ministrijas arhīvos. To vidū bija ievērojami Hartas 77 pārstāvji, kas šobrīd ieņem augstus valsts amatus.

Visu pastāvēšanas laiku Harta 77 darbojās ar Valsts drošības pārvaldes un KGB svētību, kā arī šo organizāciju kontrolē. Nav šaubu, ka Harta un tās vadoņi tiktu likvidēti, ja vien tas būtu Valsts drošības pārvaldes interesēs. Taču Harta bez jebkādiem šķēršļiem un ierobežojumiem publicēja grāmatas, sniedza paziņojumus, deva intervijas "Brīvajai Eiropai", kā arī citām Rietumu raidstacijām un preses izdevumiem, bet dažus mēnešus pirms odiozā apvērsuma ievērojami Hartas locekļi pavisam brīvi ceļoja pa Rietumiem (Jirži Hajeks, Ņemcova u.c.), kur piedalījās politiskās pārrunās.

Hartas 77 iekšienē darbojās valsts drošības aģentūra, un pašu Hartu vadīja cilvēki no jau minētās KGB bāzes. Galvenā persona, caur kuru tika uzturēti kontakti ar oficiālām varas iestādēm un KGB, bija R. Hegenbarts, ČKP CK 13. nodaļas šefs, ko angažēja jau 1988. gada augustā, lai gatavotu apvērsumam un to vadītu 1989. gada 17. novembrī.

Pašu Hartu vadīja 70 — 85 cilvēki, lielākoties savstarpēji radniecīgu (un citā veidā saistītu) ģimeņu locekļi. Ievērojamākās dzimtas bija Haveli. Dinstbīri, Šabrti, Palouši u.c. Šobrīd, kā raksta Dolejši, apmēram simt per-

IVARA HEINRIHSONA ZĪMĒJUMS.

sonas no šīm ģimenēm ieņem visaugstākos amatus dažādās jomās.

Hartas 77 dalībnieku tiesāšanās un arestiem galvenokārt bija audzināošs un propagandas mērķis. Arestētie hartieši tādā veidā mācījās disciplīnu, bet viņu apcietināšana tajā pašā laikā tika propagandēta ārzemēs.

LEĢENDAS GALS

Čehoslovākijas iekšlietu ministrijā Hartu "pārzināja" 43 augstākie valsts drošības ierēdņi, kas pārraudzīja ne vien organizācijas darbību Čehoslovākijā, bet arī tās sakarus ar pārējām disidentu grupām — kā savā valstī, tā ārzemēs, īpaši Polijā, Austrumvācijā, Ungārijā un PSRS. Ikvienam no šiem augstākajiem ierēdņiem Hartas 77 iekšienē kalpoja pieci līdz septiņi TS (slepenie līdzstrādnieki).

Kad iekšlietu ministrs dr. Sahers 1990. gada februārī un martā iepazīnās ar materiāliem par Hartu 77, radās briesmas, ka atklāsies saites starp šo organizāciju un komunistisko valdību, un prezidents Havels par federālo iekšlietu ministru iecēla Janu Rumlu, vienu no saviem tuvākajiem līdzgaitniekiem. Pēc nepilnām sešām nedēļām no ministrijas "pazuda" vairāk nekā 15 tūkstoši to pilsoņu personīgo lietu, kas kaut kādā veidā varēja interesēt valsts drošības pārvaldi.

Iespējams, ka daži no materiāliem, kas attiecas uz Hartas darbību,

bija izņemti no arhīva jau pirms 1989. gada 17. novembra.

Līdz ar to sabruka leģenda par tā dēvēto samta revolūciju, kā apvērsumu līdz šim brīdim dēvē ČSFR prezidents un Hartas 77 vadība. Prezidents nav turējis solījumu, ko devis atklātībai: publicēt visas pārrunu ar Adameca valdību stenogrammas, kā arī t.s. izšķirošo politisko spēku pārrunas — līdz šobaltdienai nav skaidrs, kas slēpjas zem šī miklainā apzīmējuma.

No gadu ilga attāluma tapis skaidrs, ka slaktniņš uz *Národní* ielas bijis iepriekš iestudēts un uztverts kā signāls apvērsuma sākumam. Pēc šī signāla iniciatīvu nodeva Hartai 77, kas parāda, ka gatavošanās gaitā Harta sadarbojās ar iepriekšējās vadības struktūrām. Harta pārņēma savās rokās iniciatīvu, izplatot ziņu par kāda studenta nāvi, kas — kā izrādījās vēlāk — bijusi parasta dezinformācija. Kritiskais brīdis, kad Harta 77 apvienojās ar labi informēto ČKP CK, līdz šobaltdienai nav noskaidrots un acimredzot ir stingri apsargājams politisks noslēpums.

Līdzko tika reģistrēts, ka pilsoņi sākuši šaubīties par "samta revolūcijas" leģendu, BBC pārraidīja materiālu par 17. novembra notikumiem, kurš leģendu koriģēja, apgalvojot, ka patiešām noticis neizdevies iekšējais apvērsums, kura vienīgais mērķis bijis panākt Jakeša un viņa grupas atkāpšanos, bet kas izslīdējis

organizētājiem no rokām. Pamatojoties uz šo pārraidi, viens no Hartas vadoņiem J. Rumls uzstājās ar prasību, lai tiktu vēlreiz pārskatīta 17. novembra notikumu gaita. Viens no šīs prasības mērķiem bija padarīt neiespējamu tiešo sakaru konstatēšanu starp komunistiem un vēlākajiem valsts vadītājiem. Gadījumā, ja patiesība nāktu gaismā, Havlam — un viņa valdībai no Hartas 77 — būtu jāatkāpjas. Bet tas neatbilstu ārzemju sponsoru interesēm, kuri Hartu bija kūrējuši 13 gadus — nebūtu iespējams tai tik ātri atrast aizvietotāju, ko atbalstītu arī PSRS. Tātad Havla vadītajai Hartas 77 valdībai jāpaliek pie varas.

Vēlēšanas, kas tika organizētas 1990. gada jūnijā, manipulēja, vispirms kārtām nodrošinot balsotāju vienmērīgu izkliedēšanos daudzās plānveidīgi organizētās, indierentās politiskās partijās. Visās politiskajās partijās pirms tam tika iefiltrētas sagatavotas personas, ko bija izraudzījušies Valsts drošības pārvalde. Starptautisko kontroli veica emigrantu aģentūra (Škutina, Pahmans u.c.).

Komunisti arī turpmāk paturējuši varu savās rokās. To cilvēku pretestība, kas atrodas opozīcijā, kas pretojas dezorientētajai īstenībai, ir neievērojama un neievērota. Harta 77, pārveidota par OF (Pilsonu forumu), ir tās pašas vecās varas organizācija...

Tik daudz par Dolejši rakstu.

Kā sacījis "Vidusčehijas ekspreša" galvenais redaktors Pāvels Verners (viņa komentārs publicēts tajā pašā laikraksta numurā ar virsrakstu "To jūs laikam negribējāt..."):

"...Varbūt kopīgi pārdomāsim, kas Dolejši kunga analizē bijis precīzs, kādi ir viņa pierādījumi un kur viņš varbūt kļūdās. Šobrīd viņš ir opozicionārs - bijušais politliedzītāis pret bijušo disidentu. Vai tas ir normāli? Mēģināsim kopīgi atrast izeju. Ceru, ka to atradīsim."

Pēc ārzemju preses materiāliem sagatavoja LAIMA ŽIHARE

ZIEMAS KARŠ

"Ar to pašu lidmašīnu no Maskavas lidoja Somijas sūtnis Padomju Savienībā Pāsikivi ar sievu. Vēroju viņus no malas. Izskatījās mierīgi, labā noskaņojumā. Laimīgi cilvēki, laimīga zeme! Viņiem acīmredzot tādu rūpju nav..." — tā savās atmiņās rakstīja Lietuvas ārlietu ministrs Jozs Urbšis, atgriežoties no pirmās drūmās tikšanās Kremļī ar Molotovu un Staļinu 1939. gadā. Bet jau 5. oktobrī Juho Pāsikivi (*Juho Kusti Paasikivi*) kopā ar sūtni Ārno Irjo-Koskinenu (*Aarno Armas Sakari Yrjo-Koskinen*) arī tika aicināti uz Maskavu, lai apspriestu "konkrētus politiskos jautājumus". Bija sācis reāli darboties Ribentropa-Molotova parakstītais pacts un tā slepenie protokoli. Latvija, Lietuva un Igaunija pēc Maskavas ultimatīvajām prasībām un atklātajiem draudiem jau bija parakstījušas savstarpējās palīdzības paktu, nu pienākusi kārtā Somijai, ņemot vērā, ka kopš 1922. gada Somija ārpolitikā bija pārorientējusies uz Skandināvijas valstīm. Lūk, ko 1940. gada 1. janvārī virsniekiem teica Igaunijas karaspēku virspavēlnieks J. Laidoners oficiēru namā (pašlaik Skolotāju nams Rātsnama laukumā Tallinā): "Jūs visi zināt, ka Padomju Savienība Somijai izteica tādu pašu priekšlikumu kā mums. Somija sevi uzskatīja par stipru valsti un bija pilnīgi pārliecināta, ka Padomju Savienība neuzbruks, jo Padomju Savienībai tādu interešu, kādas tai bija Baltijas valstīs, Somijā nav." Bet jau pirmajā tikšanās reizē Molotovs pieprasīja Somijas pārstāvjiem savstarpējās palīdzības pakta parakstīšanu ar sekojošiem noteikumiem:

1) Izmotāt Hanko ostu un pussalu uz 30 gadiem krasta artilērijas un flotes bāzes iekārtošanai. Šī bāze koordinētu savu darbību ar bāzi Paldiskivī, Igaunijā.

2) Padomju flotei dotas tiesības izmantot Lapvīkas ostu.

3) Pret kompensāciju Padomju Savienībai atdodamas sešas salas Somu jūras līcī, Karēlijas zemes šaurums līdz Koivisto pilsētas robežai, kā arī Zvejnieku pussalas rietumu daļa,

kopā 2761 km².

4) Kā kompensāciju par 3. punktā minētajiem apgabaliem Padomju Savienība nodod Somijas republikai 5529 km² lielu apvidu Repolas un Porajervi pagastos (padomju Karēlijas daļa. — G. G.).

5) Starp PSRS un Somiju pastāvošais neuzbrukšanas līgums papildināts ar noteikumu, kurā līguma slēdzējas puses apņemas nepievienoties tādām valstu grupām vai alianšēm, kas tieši vai netieši ir naidīgas pret vienu no līguma slēdzēju pusēm.

6) Karēlijas zemes šaurumā esošie nocietinājumi abās pusēs robežai starp Somiju un PSRS ir demontējami.

7) Padomju Savienība nepretosies Ālandu salas nocietināšanai, ja tas tiks darīts ar Somijas pašas spēkiem bez svešu varu — ieskaitot Zviedriju — līdzdalības."

23. oktobrī Somijas delegācija, kuras sastāvā bez jau minētā sūtņa J. Pāsikivi bija iekļauts arī Sociāldemokrātiskās partijas līderis Veine Tanners (*Vainō Tanner*), iesniedz Kremļī pašu izstrādāto dokumentu, kurā vēstīts, ka Somija pret kompensāciju atdos PSRS piecas salas Somu jūras līcī un nelielu daļu Karēlijas zemes šauruma. Līdztekus Somijas delegācija no 18. līdz 19. oktobrim Stokholmā noskaidro Zviedrijas nostāju militāra konflikta gadījumā ar PSRS. Tā bija noraidīta, jo Zviedrija nevēlējās saasināt attiecības ar Padomju Savienību. Somijas delegācijas piedāvātos noteikumus Molotovs un Staļins kategoriski noraidīja. Vienlaikus ar sarunām Kremļī uz Somijas robežas sistemātiski notika dažādas provokācijas, kuras organizēja PSRS. Gluži tāds pats scenārijs kā Latvijā, Lietuvā, Igaunijā pirms "velna līguma" parakstīšanas. Taču somi neziņā un bezdarbībā neraustīja plecus, somi pasludināja mobilizāciju.

31. oktobrī, kad delegācija trešo reizi dodas uz Maskavu, stacija pilna ļaužu un cerību. Tieši 31. oktobrī Molotovs Augstākās Padomes sesijā

savā runā pilnīgi atklāti draud Somijai ar militāru izrēķināšanos. Taču delegācija tomēr ierodas Maskavā. Tā tiek pieņemta Kremļī tikai 3. novembrī, un Molotovs paziņo, ka jautājuma izšķiršana jāatstāj militāristu ziņā. 9. novembrī notiek vēl viena tikšanās, taču arī bez rezultātiem, un 13. novembrī delegācija, nepiekritusi padomju ultimātiem, atgriežas Helsinkos.

29. novembrī PSRS pārtrauc diplomātiskās attiecības ar Somiju, kā arī lauž neuzbrukšanas līgumu. Kaut ko vēl mēģina saglabāt ASV, taču tas drīzāk izskatās kā teātris savās sirds nomierināšanai. 30. novembrī Padomju Savienība sāk karu pret Somiju. Valsts aizsardzības padomes priekšsēdētājs, virspavēlnieks maršals Kārlis Gustavs Mannerheims (*Carl Gustaf Emil Mannerheim*) vēl ilgi pirms konflikta ar PSRS brīdināja: "Pat sapņotāji, kas dzīvojuši mūžīgā miera ticībā, sāk pamosties un saņem 20. gadsmiņa lielo brutālo īstenību. Tautu nespēj aizstāvēt ne deklarācijas, ne pārrunas, bet gan pavēle būt gataviem rīkoties un upurēt sevi aizsardzības labā." Dokumenti, dienasgrāmatas un dalībnieku atmiņas liecina, ka gan Somijas valdība, gan tās armija un civiliedzīvotāji bija jau morāli sagatavoti iespējamam karam, jo PSRS prasībām piekrist nedrīkstēja. Par to vēsta arī Erki Palolampi savā atmiņu grāmatā: "Vīri no sarunām gaidīja nepiekāpību, un bieži bija dzirdama neapmierinātība — ko viņi tur, Maskavā, kavējas, tā vilcināšanās tak nekam neder." E. Palolampi precīzi psiholoģiski aprakstījis kara sākuma noskaņojumu robežsargu postenī: "Pie radio aparātiem bija jūtams nervozums. Tad pulksten 0.45 dzirdējām: Padomju Savienība paziņojusi, ka lauž neuzbrukšanas līgumu, un mēs sapratām — drīz sāksies karš. Sasprindzinājums tūdaļ atslāba. Tie, kam nebija nekāda uzdevuma, gāja gulēt, karavīru sejas izskatījās pavisam mierīgas. Nu bija skaidrs, karš sācies, un neviens vairs to nespēja novērst — ne Amerikas, ne citu valstu protesti." Taču, lai kaut

Brīvprātīgo rokām celtā akmens aizsargjosla Kannaksa 1939. gada vasarā.
Fotogrāfija no A. Korhonene grāmatas "Pieci kara gadi"

kā šo karu "attaisnotu", Kominternes biedrs Georgijs Dimitrovs (*Georgi Dimitrov*) un rūdīts komunistu, vēlāk PSKP CK loceklis Oto Ville Kūsinens (*Otto Ville Kuusinen*) sūtīja telegrammu Somijas Komunistiskās partijas ģenerālsekretāram Arvo Tominenam (*Arvo Tuominen*) ar aicinājumu steigīgi ierasties Maskavā, lai viņu ieceltu par jaundibinātās somu Tautas valdības vadītāju. A. Tominens, nojaušot darījuma melīgumu, neieradās. Taču Terijokos ar Molotova palīdzību tik un tā proklamēja Somijas Tautas valdību ar O. V. Kūsinenu priekšgalā. 2. decembrī Molotovs kopā ar Kūsinenu paraksta savstarpējās palīdzības paktu un draudzības līgumu. Šajā dokumentā teikts, ka Somija atdod Padomju Savienībai 3970 km² lielu platību Karēlijas zemes šaurumā un visas tās Somu jūras līča salas, kuras atrodas ārpusē. Par to Somijai tiek kompensēta 70000 km² liela teritorija padomju Karēlijas pusē ar viltīgu nolūku apvienot karēļu un somu tautas, t. i., pamazām pakļaut. Uz 30 gadiem Somija iznomā PSRS Hanko pussalu.

Šī formāli dibinātā Tautas valdība bija kā aizsargs Padomju Savienības agresijai. Pārejot robežu, krievu karavīri nesa mums jau labi zināmā satura lozungus ar apsveikumiem un

uzsaukumiem "brīvājai", "darbaļaužu", "revolucionārajai" Somijai.

Sabombardētajos Helsinkos un daudzās pierobežas pilsētās sākās evakuācija, Karēlijas zemes šauruma pilsētās un ciemos dega mājas un visa līdzī neaizvedamā iedzīve. Pēc pirmās nedēļas grūtajām cīņām somu armija atkāpās, bet atkāpās ar kaujām. Krievu plāns iekarot Somiju pāris nedēļās nepiepildījās. Vēl vairāk — padomju armija cieta smagus zaudējumus, pateicoties pirms kara izveidotajai Mannerheima aizsardzības līnijai, pārdomātai rīcībai un drosmi. Sākumā apmēram 140000 vīru un 1000 tanku lielajai krievu armijai pretī stājās tikai 13000 somu karavīru priekšpulki. Pierobežas degošās pilsētas Suvulahi, Velikila ar kaujām, tomēr pamazām nonāk krievu rokās. Lasot memuārus, klausoties dažu aculiecinieku stāstos, ciemojoties Somijā, sapratu, ka karā bez labas tehnikas, bez skaitliska pārsvara, bez pārdomātiem uzbrukuma plāniem svarīgi bija saglabāt normālas cilvēciskas attiecības, iekšējo kultūru. Somijas nelielajā un skaistajā vietā Haiko, izvaicājot šā kara dalībnieku, izdzirdēju apgalvojumu, ka krievi nebija karavīri, bet gan mežonīgs un brutāls bars, kas tiek atbalstīts ar tanku un lidmašīnu palīdzību.

Kara sākumā somu armija izcīnīja daudz spožu kauju, piemēram, pie Lādogas, Somusalmi, Hulkoniemi pussalā u. c. Taču pie Kollas upes, Loimolas krita daudz karavīru cīņās pret krievu tanku vienībām. Arī palīdzība no ārvalstīm nenāca. Agnis Balodis raksta, ka "vācieši, piemēram, kavēja Itālijā iepirkto lidmašīnu transportu uz Somiju". Lai gan Zviedrija centās ieturēt neitrālu pozīciju pret Padomju Savienības un Somijas karu, somu vēsturnieks Helge Sepele min, ka Zviedrija tomēr piešķīrusi 400 milj. kronu un 8700 zviedru un 725 norvēģu karavīri brīvprātīgi cīnījās somu pusē. Šo, kaut nelielo palīdzību, manuprāt, ietekmēja tas, ka Somijas pārstāvis Rudolfs Holsti (*Rudolf Holsti*) Tautu Savienības sapulcē pieprasīja izskatīt PSRS agresiju pret Somiju. Lai kā Padomju Savienības pārstāvji mēģināja izločties un skaidrot, ka Somijas jaunā komunistiskā valdība lūgusi palīdzību un karu pēc komisijas pieprasījuma tomēr nepārtrauks, pilnsapulcē 14. decembrī PSRS tiek izslēgta no Tautu Savienības. Jāpiemin, ka Baltijas valstis balsošanā atturējās. 1940. gada 1. janvāra Igaunijas karaspēku virspavēlnieka J. Laidonera uzruna virsniekiem izklausījās kā attaisnošanās. Viņš uzsvēra, ka konflikts starp

Padomju Savienību un Somiju Igauniju skāris no divām pusēm: pirmkārt, abu valstu attiecību, otrkārt, stratēģiskā stāvokļa dēļ. J. Laidoners piemin Igaunijas un Somijas agrākās attiecības, arī somu palīdzību igauņiem Brīvības karā. J. Laidoners attiecību saasināšanas argumentē gan ar somu augstprātību pret igauņiem, gan orientāciju uz Skandināvijas valstīm, pat piemin it kā "histēriskos radio raidījumus" igauņu valodā īsi pirms Ziemas kara sākuma. Kā liecina vēsturnieki un aculiecinieki, tas bija lūgums igauņiem palīdzēt un šo "histēriskumu" būs izdomājis pats Laidoners. Tie bija ne visai patiesi argumenti, taču tie bija vajadzīgi, lai varētu teikt, ka "tagad attiecības ar Somiju ir izmainījušās, tagad pārmet mums, bet es, ar vēsu prātu apsverot, varu atbildēt īsi — mēs neiesim Somijai palīdzēt". Šis attaisnojošais tonis izskaidrojams ar to, ka Padomju Savienība izmantoja Igaunijas salas, no kurām padomju lidmašīnas organizēja uzbrukumus Somijai. Lai kā arī Igaunijas valdība protestētu, tādējādi savstarpējās palīdzības pakta vienošanās netika pārkāpta.

Padomju armijas rindas Ziemas karā nemitīgi papildināja ar jauniem karavīriem, turpretim Somijas armijas jau tā nelielais cīnītāju skaits saruka ar katru dienu. Neskatoties uz dažām vēl spīdošām uzvarām, somu pulkos bija jūtams pagurums un nespēja pretoties skaitliski lielākai un tehniski labāk sagatavotai padomju armijai.

Ja pirmajās cīņās somu armijai "palīdzēja" lielais sals, temperatūra sasniedza pat -40°, slēpotāju vienību labās pārvietošanās spējas, tad vēlāk gan klimatiskie apstākļi, gan arī somu rezervju trūkums deva priekšrocību krieviem. Pēdējās cīņās diezgan ievērojamu pārsvaru ieguva boļševiku armija, kas visas pasaules priekšā jau bija zaudējusi jēlkādu prestižu. Ne velti Vorosilova vietā tika iecelts Timošenko, lai glābtu, kas glābjams, un ātrāk nokārtotu somu jautājumu. Arvien biežāk rietumvalstu laikrakstos parādījās naidīgi raksti, kas asi nosodīja šo zemisko rīcību. Tā rietumvalstu draudi un smagie zaudējumi (krituši jau bija vairāk nekā 200 000 krievu karavīru, padarīti kaujas nespējīgi 1700 tanku un 900 lidmašīnu) Staļinu uztrauca, jo karot pret rietumvalstīm PSRS nevēlējās un arī nespēja. Taču galvenais, manuprāt, bija tas, ka Padomju Savienība, noslēdzot pamieru, varēja diktēt savus noteikumus un iegūt sev kādu labumu. 1940. gada 8. martā Somijas delegācija ar Juho Pāsikivi un Risto Riti priekšgalā ieradās Maska-

vā, un pēc pāris dienām — 12. mar-ta naktī tika parakstīts tā sauktais **Maskavas miera līgums** ar sekojošiem noteikumiem: Somijai jāatdod Karēlijas zemes šaurums un trīs lielākās pilsētas — Vīpuri (tagad Viborga), Sortavala un Kēkisalmi, kā arī Zvejnieku pussalas somu daļa Petsamo apgabālā, Sallas apgabalu Lapzemē ar noteikumu, ka drīzākajā laikā Somija uzbūvē dzelzceļa līniju no Sallas līdz Kemijervi, uz 30 gadiem jāiznomā Hanko Pussala. Somija zaudēja 40 000 km² (12%) un 450 000 — 500 000 iedzīvotāju bija spiesti evakuēties. Helge Sepele min, ka Somija zaudēja pat 15% no savas platības. Veine Tannera paziņojumu pa radio somi uztvēra kā bēdu vēsti. Tas bija traģisks trieciens karavīriem, kuri bija gatavi vēl cīnīties. Kā apraksta Erki Palolampi savā atmiņu grāmatā, daudzi raudājuši, nespēdami noticēt, ka kaut kas tāds ir iespējams. Drūma bija iedzīvotāju evakuācija no dzimtajām vietām: "Lielas tirgotavas pagalmā, ļaužu un mantu ielenkts, stāv vecs karēlis, gluži sirms un krunkains, bet noteiktu skatienu. Viņš pienāk pie manis un prasa, vai es nevarētu kopā ar armijas mantām aiz jaunās robežas nogādāt viņa galdu.

— Esmu pie tā gandrīz piecdesmit gadu sēdējis un ēdis kopā ar ģimeni. Sieva cerēja, ka to aizvedīsim līdzī, lai jaunajā vietā būtu vismaz pašu galds."

Pēc šī nežēlīgā un netaisnā miera līguma noslēgšanas Zviedrija gatava sūtīt karaspēka daļas, lai tās apsargātu evakuācijas laikā mierīgos iedzīvotājus.

Ziemas karā, laikā no 1939. gada 30. novembra līdz 1940. gada 13. martam, krituši vai pazuduši bez vēsts 22800 somu karavīru, 1200 civiliedzīvotāju, ievainoti 43600 cilvēku. Bet Ziemas karā, kara turpinājumā jeb tā sauktajā turpinājuma karā (*Jatkosota*), kopā ar vāciešiem pret Padomju Savienību no 1941. gada 22. jūnija līdz 1944. gada 19. septembrim un Lapu karā (*Lapin sota*) no 1944. gada 15. septembra līdz 1944. gada novembrim (karastāvokļa oficiālais atsaukums 1954. gada 12. aprīlī) gājuši bojā 88800 karavīru un 2700 civiliedzīvotāju. Juho Pāsikivi pēc Ziemas kara teicis, ka "ļoti reti karā ar uzvarētāju pusi iespējams noslēgt labu un izdevīgu mieru". Taču pat tāds miera līgums Staļinu neapmierināja, un 1940. gada 22. maijā Helsinkos tiek nodibināta "Biedrība mieram un draudzībai ar Padomju Savienību", kas nepārtraukti diskreditē Somijas valdību. Vasarā PSRS

noorganizē dažādas provokācijas Somijas teritorijā. Kremļis nemitīgi draud un liek nojaust, ka Maskavas miers ir tikai daļējs somu jautājuma atrisinājums. Pateicoties vācu karaspēka ienākšanai (tas ielaists labprātīgi), Somija tiek paglābta no pievienošanas PSRS, paglābta no tā drūmā likteņa, kas piemeklēja Latviju, Lietuvu un Igauniju. Mans apgalvojums par šādu Padomju Savienības nodomu nav bez pamata, jo tā sauktā Kūsinena valdība aktīvi darbojās ne tikai padomju Karēlijas pusē; Somijas pierobežas pilsētās nereti bija redzami lozungi, kas sveica isteno darbaļaužu Somiju, vēstīja, ka nākošajā rudenī būs cita valdība. Krievu nekaunības spilgtākais piemērs redzams kaut vai uzrakstā uz piemiņas plāksnes pie Viborgas: "Leņģingradas frontes 21. armijas varonīgajiem karavīriem, kas 1944. gada 20. jūnijā atbrīvoja senseno krievu pilsētu Viborgu."

Juho Pāsikivi 1946. gada 25. oktobrī rakstītajās piezīmēs precīzi izteicis savas izjūtas attiecībā uz iespējamo igauņu izdošanu un nelikumībām, ko atnesa pēckara laiks: "Mani briesmīgi nōmāc tā melīgā un amorālā atmosfēra, kurā mēs esam spiesti dzīvot. Es vienmēr esmu visu uztvēris ļoti patiesi un smagi, tāpēc dzīve man pašlaik ir ļoti nōmācoša. Baidos, ka mēs esam tikai notikumumu dalībnieki, nevis savas tautas dvēsele, un tas vēsta tautas nāvi. Mēs esam spiesti paciest melus un krāpšanu laikā, kad varētu teikt taisnību. Es zinu vēsturi un zinu, ka taisnībai un morālei nav nekādas nozīmes starptautiskajās lietās. *"The only moral to be derived from the study of power politics is that is no morality in power politics"* (Vienīgā morāle, ko var atrast, pētot varas politiku, ir tā, ka varas politikā nav nekādas morāles) — saka kāds amerikāņu vēsturnieks. Taču viena lieta ir to zināt un pašauties, otra lieta — to atzīt un atklāti pateikt, ka meli ir taisnība un taisnība ir meli."

Neraugoties uz milzīgajiem zaudējumiem, Somija galu galā izturēja un nepakļāvās. Kopā ar informāciju, ko vēlējos sniegt par šiem smagajiem gadiem, ņemot vērā mūsu pašreizējo situāciju, gribēju arī atgādināt, ka Ziemas karš lai arī mums ir vēstures mācību karš, ka tā laika Latvijas autoritārais pārvaldes režīms, naivums ārpolitikā, nesagatavotā aizsardzības sistēma un neizlēmība nav nemaz tik vienkārši attaisnojama ar "bezcerīgo stāvokli". Ziemas karš lai ir mums apskaidrības un nežēlīgas taisnības mācību karš, ka patiesu brīvību var izcīnīt tikai ar ieročiem, pretējā gadījumā tā ir liekulīga un viltīga dāvana. Bet vai mums ir vajadzīga uzdāvināta brīvība?

Līdzīgā veidā kā Hana 77 un 17. novembris Prāgā, rūpīgi plānoti notikumi risinājās visās Austrumeiropas valstīs un PSRS. Šie notikumi nebija nejausi. Teherānu–Jaltu–Potsdamu acīmredzot turpinā Reikjavika–Malta–Helsinki. Jaltas spriedumu izpildīja precīzi, un neviens to pagaidām nav atcēlis — ne Baltijai, ne arī pārējām Austrumeiropas valstīm, ieskaitot Dienvidslāviju. Ar Rietumu svētību Padomju Savienība arī turpmāk būs tiesīga iejaukties to iekšējās lietās.

Par godu Jaltas līguma gadskārtai, ko atzīmēsim 4. februārī, piedāvājam jums fragmentu no ungāru rakstnieka, Starptautiskā PEN kluba prezidenta Ģerģa Konrāda grāmatas "Antipolitika", par ko autors 1985. gadā saņēma Šarla Veijona balvu "Labākā Eiropas eseja".

ĢERĢS KONRĀDS

1. MIERS = *anti* – JALTA

Mūsai karadraudu galvenais cēlonis: Jalta. Tur piedzima nevarīgās Eiropas sadalījums, vienošanās, ka okupācijas sektori reizē kļūst par ietekmes sfērām. Jaltā piedzima starptautisko attiecību sistēma, kas pamatojas uz padomju–amerikāņu sacensību. Vai nu trīs vecie vīri to aptvēra, vai nē, Jaltā piedzima dzelzs aizkara ideja.

Jalta ir lielvaru loģikas simbols: trīs veci vīri uz gadu desmitiem izlemj simtiem miljonu likteņu, simtiem miljonu jārespektē viņu vienošanās, citādi uz tiem saujā šodājamī un tikumīgi valstsvīri, atsaucoties uz Jaltu, šos līgumus vai nu atbalsta, vai mazgā rokās nevarīgā.

Zemiska vēstures vilnība, pretstatā fašistu necivilvēcībai cilvēciņas aizstāvji sabiedrotie uzvaras priekšvakarā steidz slēgt imperiālistisku darījumu — vienošanos starp anglosakšu un krievu imperiālismu. [...] Viņi pieņem pat tradicionālu vēsturisko tiesību, ka uzvarētājs diktē noteikumus. Viņuprāt, uzvarētāja griba varot kļūt par vesela kontinenta miera pamatu. Tie, protams, ir maldi ar senu vēsturi. Gadu tūkstošiem no kara uz karu ved negodīgi miera līgumi. Uzvarētājs noslēdz varaskāru, karjerpilnu mieru, ar ko zaudētājs nespēj samierināties.

Jalta nozīmē to, ka politiskais *status quo* nosaka militāro. Jaltas morāle ir diezgan vienkārša: sabiedriski politisko iekārtu izlemj tas, kam pieder bumbvedēji un tanki. [...]

Pasauli vadīt jūtas aicināts tas, kurš spējīgs iznīcināt. Divu valstu prezidentiem dota lielāka vara nekā visiem vēstures despotiem kopā. Viņiem dota Jehovas dūre, kas spējīga iznīcināt pasauli. Es skatos uz šīm abām sejām un nodrebu. Pat Aristotelim un Kantam es neuzticētu pasaules likteni. Varbūt ka pasaules galam jābūt parodiskam? Poga nolikta diviem paveciem cilvēkiem pa rokai? Ja viņi ir parasti cilvēki, kā Kaina pācteči, tad viņu pirksti nospiedīs poģu. Es nepaļaujos uz viņu gudrību, bet drīzāk uz viņu bērnību no nāves.

Fašreizējais Eiropas *status quo* ir pēckara okupācijas ārkārtējā stāvokļa pagarinājums. Diplomātiski paziņojumi un starptautiskās politikas *consequences* šo ārkārtējo stāvokli gandrīz vienbalsīgi atbalsta kā normālu situāciju Helsinkos visas ieinteresētās valstis svinīgi pavēstīja, ka šis absurds ir — likums.

Kāpēc Rietumi neatbalstīja padomju karaspēka klātesību Afganistānā? Tāpēc, ka tas tur atradās relatīvi nesen. Padomju karaspēka uzturēšanās Austrumeiropā tikusi uzskatīta par saprātīgu un pieņe-

mamu, jo tā turpinājusies jau četrdesmit gadu. Pieņemami vēl jo vairāk tāpēc, ka Rietumeiropā atrodas otras lielvalsts karaspēks. [...]

Apšaubīt Eiropas sadalīšanu ir kaitīgi un nepareizi, jo tas radītu maldīgu ticību, ka to varētu apšaubīt.

Ja Rietumi vēlas Jaltu, Padomju Savienība saskaņā ar šo vienošanos virzīsies uz Rietumu pusi. Ja Rietumi grib Jaltu, tad Budapeštā ir 1956. gada 4. novembris, Prāgā — 1968. gada 21. augusts, Varšavā — 1981. gada 13. decembris. Ikreiz, kad šāda agresija notikusi, Rietumi pasūdzas, šķībi noskatās un atkal paraksta kādu miermīlīgu vienošanos, kuras aizsegā bruņošanās sacensība rit tālāk. [...]

Politīki rīkojas tā, kā rīkojas, tāpēc ka viņi tā grib rīkoties. Cita iemesla viņiem nav, jo, ja viņi tā negribētu rīkoties, tad nerīkotos. Tad viņi atteiktos to darīt un vairs nebūtu politiķi.

Ja politiķi sarīko karu, tas notiek tāpēc, ka politiķi grib sarīkot karu. Šie cilvēki var mūs ieraut karā mūsu pašu vainas dēļ, jo aizmulķības vai glēvulības esam ļāvuši viņiem spēlēt ar uguni. Par pieaugušu, saprātīgu cilvēka augstāko pienākumu uzskatu politikas demitizēšanu. Tā ir mūsu daļa, jo tikai tādā veidā varam glābt savas dzīvības. [...]

No ungāru valodas tulkojusi
LAIMA ŽIHARE

9-4

AIZ DURVĪM

Pasaule atceras savus varoņdarbus un mīl tos pieminēt. Pasaule aizmirst savus noziegumus. Neiedomājami ātri.

Tbilisi. Baku. Gorbačovs smaida... saņemot Nobela prēmiju. Pasaule aplaudē. Skaļi. Pat šāvienus vairs nevar sadzirdēt.

Un rietumu demokrātijas uzķemmētais "mie-ra balodis" lido tālāk. Uz Baltiju.

Lielā gaļas mašīna ir veca, toties joprojām maļ labi un ritmiski. Tbilisi. Gads. Baku. Gads. Viļņa...?

Salavecītis pagriež rokturi — laimīgu Jauno gadu, biedri! Un "labi audzināti" palīgi iznēsā dāvanas. Pasaule ieslēdz televizoru. Mazliet jau nokutina mēli, taču pieklājīgi ļautiņi dāvanas nekritizē.

Bet trīs valstis kļūst par barikādi. Viss kļūst par barikādi. Sejas, acis, mašīnas, akmeņi, bailes, vārdi, atmiņas, tēja, cigaretes, sarunas...

Naktī Rīgā centrā Doma laukumā kāda sieviņa visiem sanākušajiem dala uz rūtiņu lapiņas

rakstītus "šaušanas vārdus". Buramvārdus. Pret iespējamām lodēm. Un visi, kas var, stāv pretī vairs ne nezīnāmajam, jo Viļņas traģēdija jau ir notikusi.

Pasaule turpina skatīties televizoru un izberzē acis. Trīs okupētas valstis? Eiropas centrā? Jau piecdesmit gadus? Jā, jā, mēs nekad nesam atzinuši Baltijas valstu inkorporāciju Padomju Savienībā.

Bet Lietuvas izmisīgie aicinājumi oficiāli atzīt Lietuvas Republiku? Bet triju republiku lūgumi rīkot oficiālas tikšanās visaugstākajā starpvalstu līmenī? Un nesēnā Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes sēde Parīzē, kur triju valstu ārlietu ministri kā puišēji tika izraidīti ārā, aiz durvīm?

Tas ir pārāk traģiski, ja mazai tautai ir jāļauj pārgriezt sev vēnas, lai pasaule izberzētu sev acis.

Kam ir jānotiek, lai tā pamostos?

VILNIS BĪRIŅŠ

GALVENAIS REDAKTORS AIVARS KĻAVIS
ADRESE: 226050 RĪGA, PALASTA IELA 8.
TELEFONS: 22564
LICENCES Nr. 000052
DATORSALIKUMS. OFSETIESPIEDUMS.
© AVOTS

Exprès

AVOTS

«VAGA»